

УДК 371.321.1

Груба Т.Л.,

к.пед.н., доцент кафедри української мови та методики викладання Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, grubatamila@i.ua

Україна, м. Рівне

УРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розкрито проблеми і перспективи організації профільного навчання української мови в старших класах, проаналізовано уроки узагальнення й систематизації вивченого, повторення теми або розділу, подано лінгвометодичний коментар до змістового наповнення уроків, зокрема використання професійно орієнтованого тексту, визначено особливості інтегрованого уроку української мови, запропоновано структуру інтегрованого уроку української мови для профільних класів, дотримання якої уможливить оптимальну інтеграцію української мови з навчальними дисциплінами не лише соціально-гуманітарного, але й природничо-математичного циклу.

Ключові слова: урок, урок узагальнення й систематизації вивченого, текст, учні профільних класів, інтегрований урок, професійно орієнтований текст.

Постановка проблеми. Провідним напрямом професійного становлення особистості в умовах сьогодення є перехід до профільного навчання, що «є одним із ключових напрямів модернізації та удосконалення системи освіти нашої держави й передбачає реальне й планомірне оновлення школи старшого ступеня і має найбільшою мірою враховувати інтереси, нахили і здібності, можливості кожного учня, у тому числі з особливими освітніми потребами, у контексті соціального та професійного самовизначення і відповідності вимогам сучасного ринку праці» [8]. Такий підхід до організації освіти старшокласників не лише найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, а й дає змогу створити найоптимальніші умови для їхнього професійного самовизначення та подальшої самореалізації. Водночас стрімкий розвиток інформаційного суспільства постійно вимагає змін, тому систему освіти загалом і профільної зокрема варто вважати такою, що динамічно розвивається, і такий розвиток вимагає пошуку нових форм, методів і засобів навчання. Не викликає заперечень позиція, що саме профільна диференціація в старших класах уможливило апробацію ефективних форм і методів навчання і виховання, підтримування й розвитку пізнавальних інтересів випускників, стимулювання їхнього професійного самовизначення [6, с.77].

Про багатовекторність проблеми уроку як основної форми навчання в загальноосвітніх закладах свідчить аналіз наукових студій українських лінгводидактів, адже від того, як проводять уроки, який їхній зміст, структура і методичне забезпечення, як підготовлений сучасний учитель до проведення уроку і як володіє його технологією, залежить успіх реалізації мовної освіти в Україні [12, с.5]. Проблема типології уроків української мови, підготовки, проведення й аналізу їх, вибору структури й змісту розкрито в наукових студіях З. Бакум, О. Біляєва, М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Карамана, І. Кучеренко, М. Пентилюк та ін. Однак певні аспекти проблеми підготовки й проведення уроку як ефективної форми навчання української мови в профільних класах

досліджено неповно. Це зумовлює актуальність і вибір теми нашої розвідки.

Метою статті є дослідження педагогічної та методичної літератури з обраної проблеми, визначення особливостей підготовки й проведення уроку як ефективної форми навчання української мови в профільних класах.

Виклад основного матеріалу. Основою формою навчання в загальноосвітніх закладах є і вже тривалий час залишається урок. Погоджуємося з О. Горошкіною [4] в тому, що урок української мови в старших класах має ряд особливостей, що визначаються метою й завданнями вивчення української мови, особливостями контингенту учнів, змістом навчання, системою методів і прийомів, кількістю годин, відведених на опанування учнями українською мовою, використанням засобів навчання, а також місцем знаходження школи (сільська чи міська, школа з російською чи українською мовою навчання) тощо. Особливості уроків української мови зумовлено змістом і технологією навчання.

Найбільш поширеними є уроки узагальнення й систематизації вивченого, повторення теми або розділу, хоч використовують усі інші типи, що зумовлено спрямованістю курсу мови на завершальному етапі його засвоєння – удосконалювати основні мовні й мовленнєві вміння й навички учнів. Характер опрацьованого матеріалу, наявність у школярів опорних знань, набутих у попередніх класах, визначають специфіку таких занять, які будуть ефективними й підтримуватимуть інтерес до предмета за умов використання оптимального варіанта структури уроку, науково обгрунтованої організації його змісту, правильного добору методів і прийомів роботи, засобів організації пізнавальної діяльності, системи завдань і вправ, що сприяють поглибленню знань учнів, удосконаленню їхніх умінь і навичок [4, с.185].

Важливим є мовний матеріал, який учитель використовує на уроці. На думку М. Пентилюк, він повинен бути репрезентований взірцевими текстами. Сприйняття текстів-взірців, переконує науковець, – обов'язкова умова сучасного уроку. Щоб навчитися

створювати власні висловлювання, учень повинен навчитися сприймати й аналізувати тексти різних стилів, типів і жанрів. Слід пам'ятати, що найкращий текст не розв'яже естетичного й етичного виховання, якщо не буде повноцінного, грамотного сприйняття [12, с.6].

Вивчення науково-методичних студій українських лінгводидактів переконує, що системна робота з текстом стане основою для побудови власних висловлювань, які дадуть змогу вчителю вибрати свій оптимальний варіант. Передусім це спостереження і осмислення текстових ознак, з'ясування теми й основної думки висловлювання, визначення особливостей структури, мовних засобів, які сприяють реалізації комунікативної мети (порівняльна характеристика синтаксичних конструкцій та інтонації), часткова зміна тексту, зіставлення наявних мовних засобів і синонімічних до них із висновком про доцільність чи недоцільність авторського вибору (спостереження над особливостями індивідуального стилю на рівні лексичних, фразеологічних засобів), пропуск окремих компонентів для з'ясування їх змістової та стилістичної доцільності (аналіз стилістичних відтінків синонімів, антонімів, вмотивований відбір їх у тексті, відбір слів до словника діалектної лексики, обґрунтування лексичного вибору заголовка). Завершальним етапом роботи може стати створення власного тексту – відтворення змісту окремих фрагментів, введення додаткової мікротеми, підпорядкованої основній темі, використання інших аргументів, створення тексту подібного призначення.

Зрозуміло, що нові тенденції освіти щорічно «осучаснюють» урок української мови, удосконалюючи структуру й змістове наповнення. Крім того, вимагає реалізації і завдання профільного навчання, зокрема «забезпечення наступності між загальною середньою та професійною освітою, можливості отримати професію» [8], а отже, об'єднати узагальнення й систематизацію знань з української мови і обраний учнями профіль навчання. Тож виникає питання, як забезпечити реалізацію вимог чинних програм і Концепції, вирішення якого знаходимо в працях відомого українського лінгводидакта Олександра Біляєва: «за доцільне спеціально апробувати ... інтегрований урок. ... урок, який проводиться з метою розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, відображених у різних науках і відповідних їм навчальних предметах» [1, с.36].

Проблема структури, змісту й використання інтегрованого уроку порушена в наукових студіях О. Біляєва, Т. Донченко, І. Кучеренко, В. Онищука, М. Пентилюк, І. Хом'яка та ін. Аналіз пропонованих дослідниками визначень поняття «інтегрований урок» має багато спільних ознак. Не вдаючись до дискусії, візьмемо за основу визначення, сформульоване авторами Словника-довідника з української лінгводидактики: інтегрований урок – це урок, на якому вивчають складні питання, що є предметом розгляду кількох навчальних дисциплін, наприклад, мови й літератури; мови й історії; мови, літератури й образотворчого мистецтва; меншою мірою – мови й математики, мови й географії [13, с.97].

Обираючи для інтеграції навчальні дисципліни, рекомендуємо дотримуватися розробленої Л. Варзацькою і Л. Дворецькою типології інтегрованих уроків

української мови за сукупністю основ: цільової (на якому етапі оволодіння мовними знаннями є доцільною інтеграція навчання); діяльнісної (який вид емоційно-образної діяльності домінує, є засобом активізації пізнавальної і мовленнєвої діяльності); предметної (з яких навчальних предметів доцільно інтегрувати блоки знань навколо однієї теми); організаційної (тривалість інтегрованого уроку, варіативність організаційних форм – колективної, групової, індивідуальної діяльності); тематичної (урок на морально-етичну, культурологічну теми, про природу) [2].

Аналітичне вивчення публікацій науковців і вчителів переконує, що найчастіше віддають перевагу інтеграції мови й літератури. І це зрозуміло, оскільки, як слушно зазначає Т. Донченко, «через словесно-художній вплив ці уроки дозволяють формувати в школярів естетичне ставлення до світу, розвивати по-справжньому людську гамму почуттів, забезпечувати різнобічний розвиток дітей у процесі навчання, виховувати сприйняття мови як важливого засобу інтелектуального, логічного, естетичного розвитку, засобу збагачення знаннями, розширення світогляду, прилучення до культури...» [7, с.11]. Водночас позитивними й успішними виявилися намагання словесників інтегрувати мову й історію, мову й географію, мову й біологію тощо.

Структура інтегрованих уроків різна і залежить, на думку І. Кучеренко, від специфіки матеріалу, що інтегрується, і зумовлюється поставленими цілями й завданнями; детермінується змістом навчання, особливостями діяльності вчителів та учнів. Визначити структуру означених уроків досить важко, адже їх різноплановість унеможливує уніфікацію їхньої будови. Найоптимальнішою, на думку науковця, є така структура інтегрованого уроку: організація класу; мотивація; актуалізація опорних знань, умінь і навичок; цілевизначення; вивчення нового матеріалу; застосування інформації; виконання пізнавальних і творчих завдань, спрямованих на сприймання художніх творів і створення власних текстів; формування комунікативної і літературної компетентності; оцінювання; домашнє завдання; підведення підсумків [9, с.183].

Вважаємо, що пропонована структура уроку можлива за умови інтегрування української мови й літератури (чи то української, чи то світової). Натомість інтегрування української мови й дисциплін, що входять до природничо-математичного циклу, вимагає зміни деяких з пропонованих Іриною Анатоліївною компонентів, зокрема етап *виконання пізнавальних і творчих завдань, спрямованих на сприймання художніх творів і створення власних текстів* ми рекомендуємо замінити на *виконання пізнавальних і творчих завдань, спрямованих на сприймання і створення професійно орієнтованих текстів; формування комунікативної і літературної компетентності на формування риторичної компетентності учнів*.

Узявши за основу структури уроків інтегрованого (за І. Кучеренко) й узагальнення й систематизації вивченого (за О. Біляєвим) й певним чином трансформували їх, пропонуємо таку структуру інтегрованого уроку для профільних класів: організація класу; мотивація; перевірка домашнього завдання; цілевизначення; аналіз

матеріалу з метою узагальнення вивченого; робота над висновками; виконання пізнавальних і творчих завдань, спрямованих на сприймання і створення професійно орієнтованих текстів; формування риторичної компетентності; оцінювання; завдання додому; підсумок уроку.

Дотримання такої структури уможливить оптимальну інтеграцію української мови з навчальними дисциплінами не лише соціально-гуманітарного, але й природничо-математичного циклу. Крім того, робота з професійно орієнтованими текстами нині набуває в межах профільного навчання української мови все більшої популярності, оскільки використання його дає змогу залучити старшокласників до мовленнєвої діяльності, мотивує засвоєння лінгвістичної теорії, підвищує пізнавальний і виховний потенціал уроку [5, с.78].

Вивчення наукових досліджень педагогів, лінгвістів, лінгводидактів переконало, що більшість з них схиляються до думки, що за стильовими ознаками професійно орієнтовані й фахові тексти належать переважно до наукового стилю. Складно не погодитися з такою думкою. Проте ми переконані, що правомірність цього твердження стосується текстів, які використовують як засіб навчання у вищих закладах освіти задля засвоєння студентами термінологічної лексики з обраної спеціальності.

До того ж, однією з відмінностей професійно орієнтованого і фахового текстів вважаємо репрезентацію інформації про обраний фах: у професійно орієнтованих текстах інформація подана імпліцитно, а у фахових – експліцитно. За стильовою ознакою професійно орієнтовані тексти, використання яких можливе в профільних класах, можуть бути не лише наукові, але публіцистичні й художні. Головне, щоб вони уможливлювали поєднання загальноосвітньої підготовки учнів з української мови і підготовки їх до майбутньої професійної діяльності.

Нам видається, що під час роботи з професійно орієнтованим текстом найбільш ефективними будуть такі вправи: аналітичні, пов'язані з аналізом текстового матеріалу; комунікативні, що передбачають залучення учнів до активної комунікативної діяльності, спрямовані на формування інтелектуально-креативних здібностей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уваги, спостережливості тощо; асоціативні, що спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, що досліджується на його тлі; дослідницькі, що передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій [11]. Така система вправ і завдань дозволить учням не тільки повторити засвоєні відомості про текст, послідовно уточнити і поглибити знання про його структуру, стильові ознаки, усвідомити комунікативний принцип добору мовних засобів, а й сприятиме розвитку естетичного мовного смаку, якісному збагаченню мовної культури старшокласників.

Уведення структурного елемента *формування риторичної компетентності* зумовлено передусім доведеним і науковими дослідженнями, і педагогічною практикою твердженням, що успішність у володінні

словом є запорукою успіху людини практично в усіх сферах життєдіяльності [10, с.1]. Вивчення праць Н. Голуб, В. Нищети, М. Пентиліок, Я. Тарасевич та ін. переконує, що формування риторичних умінь і навичок учнів мусить відбуватися кожного уроку. Рекомендуємо у старших класах профільної школи на уроках української мови використовувати вправи, за допомогою яких розвиваються і зміцнюються необхідні риторичні навички, вміння та здібності, імітується інтелектуальний процес прийняття рішень, розв'язання проблемних ситуацій, здійснення ефективного переконливого впливу засобом публічного мовлення тощо [3, с.236].

Висновки. Успіх та ефективність уроку української мови в профільних класах залежить від методично правильно його моделювання, підготовки учнів до самостійної, колективної або індивідуальної навчальної діяльності, здатності їх до самоосвіти й самовдосконалення, рівня мовної і мовленнєвої підготовки, сформованості професійних умінь учителя тощо. Межі наукової студії дозволили розкрити лише один з аспектів проблеми уроку української мови в профільній школі. Перспективним для наших подальших наукових досліджень стане визначення особливостей використання інтерактивних методів навчання української мови в старших класах.

Література

1. Біляєв О.М. *Інтегровані уроки рідної мови* / О.М. Біляєв // *Дивослово*. – 2003. – № 5. – С. 36–40.
2. Варзацька А. *Методика інтегрованого уроку мови (5 клас)* / Варзацька А., Дворецька А. // *Дивослово*. – 2004. – №3. – С.31–50.
3. Голуб Н.Б. *Риторика у вищій школі: Монографія* / Н.Б. Голуб. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 400 с.
4. Горошкіна О.М. *Формування мовної особистості випускника профільної школи: лінгводидактичний аспект* / О.М. Горошкіна // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. – Вип. 3. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – С.181–186.
5. Горошкіна О. *Лінгводидактичні засади створення підручників з української мови для профільної школи* / Олена Горошкіна // *Вісник Львів. ун-ту. Серія філол.* 2010. – Вип. 50. – С.73–79.
6. Горошкіна О.М. *Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: монографія* / О.М. Горошкіна. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 362 с.
7. Донченко П. *Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови: монографія* / Тамара Кузьмівна Донченко. – К.: Фондація О. Ольжича, 1995. – 251 с.
8. *Концепція профільного навчання в старшій школі. Затверджено. Наказ Міністерства освіти і науки 21.10.2013 № 1456 [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/1456.pdf>
9. Кучеренко І.А. *Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: дис. ...доктора пед. наук: 13.00.02* / Кучеренко Ірина Анатоліївна. – Херсон, 2015. – 560 с.
10. Нищета В.А. *Риторичні вміння як складова результативної бази шкільної мовної освіти* [Електронний

ресурс] / В.А. Ницета. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znpbdpu/2012_4/Nishe.pdf

11. Пентилюк М. Концепція когнітивної методикої навчання української мови / М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5–7.

12. Пентилюк М. Сучасний урок української мови / М. Пентилюк, III. Окуневич. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 176 с.

13. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб./ Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк – К.: Ленвіт, 2015. – 320 с.

References

1. Bilyayev O.M. Intehrovani uroky ridnoyi movy / O.M. Bilyayev // Dyvoslovo. – 2003. – № 5. – С. 36–40.

2. Varzats'ka L. Metodyka intehrovanoho uroku movy (5 klas) / Varzats'ka L., Dvoret's'ka L. // Dyvoslovo. – 2004. – №3. – С.31–50.

3. Holub N.B. Rytoryka u vyshchiiy shkoli: Monohrafiya / N.B. Holub. – Cherkasy: Brama-Ukrayina, 2008. – 400 s.

4. Horoshkina O.M. Formuvannya movnoyi osobystosti vypusknyka profil'noyi shkoly: lnhvodydaktychnyy aspekt / O.M. Horoshkina // Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo). – Vyp. 3. – К.: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2009. – С.181–186.

5. Horoshkina O. Lnhvodydaktychni zasady stvorennya pidruchnykiv z ukrayins'koyi movy dlya profil'noyi shkoly / Olena Horoshkina // Visnyk Lviv. un-tu. Seriya filol. 2010. – Vyp. 50. – С.73–79.

6. Horoshkina O.M. Lnhvodydaktychni zasady navchannya ukrayins'koyi movy v starshykh klasakh pryrodnycho-matematychnoho profilyu: monohrafiya / O.M. Horoshkina. – Luhans'k.: Al'ma-mater, 2004. – 362 s.

7. Donchenko T. Orhanizatsiya navchal'noyi diyal'nosti uchniv na urokhakh ridnoyi movy: monohrafiya / Tamara Kuz'mivna Donchenko. – К.: Fundatsiya O. Ol'zhycha, 1995. – 251 s.

8. Kontseptsiya profil'noho navchannya v starshiiy shkoli. Zatverdzheno. Nakaz Ministerstva osvity i nauky 21.10.2013 # 1456 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/tsontent/1456.pdf>

9. Kucherenko I.A. Teoretychni i metodychni zasady suchasnoho uroku ukrayins'koyi movy v osnovniy shkoli: dys. ...doktora ped. nauk.: 13.00.02 / Kucherenko Iryna Anatoliyivna. – K'erson, 2015. – 560 s.

10. Nyshcheta V.A. Rytorychni uminnya yak skladova rezul'tatyvnoyi bazy shkil'noyi movnoyi osvity [Elektronnyy resurs] / V.A. Nyshcheta. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/sots_gum/znpbdpu/2012_4/Nishe.pdf

11. Pentylyuk M. Kontseptsiya kognityvnoyi metodyky navchannya ukrayins'koyi movy / M. Pentylyuk, A. Nikitina, O. Horoshkina // Dyvoslovo. – 2004. – № 8. – С. 5–7.

12. Pentylyuk M. Suchasnyy urok ukrayins'koyi movy / M. Pentylyuk, T. Okunevych. – Кfi.: Vyd. hrupa «Основа», 2007. – 176 s.

13. Slovnyk-dovidnyk z ukrayins'koyi lnhvodydaktyky: navch. posib./ Kol. avtoriv za red. M. I. Pentylyuk – К.: Lenvit, 2015. – 320 s.

Gruba T.L.,

Phd, assistant professor of Ukrainian language and teaching methodology at International University of Economics and Humanities named after academician Stepan Demianchuk, grubatamila@i.ua

Ukraine, Rivne

UKRAINIAN LESSON IN SPECIALIZED SCHOOL: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article is devoted to disclose the problems and organization prospects of specialized teaching of Ukrainian language in high school, as well as analyzes the lessons of generalization and systematization of learned material, repetition of a subject or chapter; presents a linguistic and methodological comment concerning the content of lessons, including the usage of professionally oriented text; defines the features of integrated Ukrainian lessons; presents the structure of integrated Ukrainian lessons for specialized schools, compliance with them will enable the optimal integration of Ukrainian language with academic disciplines not only of a social humanitarian but also natural mathematical cycle.

Key words: a lesson, generalization and systematization lesson of learned material, text, pupils of specialized schools, an integrated lesson of professionally oriented text.

